

Predgovor

NAKON POLA VEKA

Ovu knjigu sam pisao početkom sedamdesetih godina. Objavljena je 1976. godine na mađarskom i 1980. godine na engleskom. O srpskom prevodu sam prvi put razmišljao 1977. godine. Stvari su se malo-pomalo odlagale i, u međuvremenu, stigli smo do 2020. Sada mi se čini da bih ponešto morao objasniti o svetu u kojem sam tada video povod i razlog za pisanje.

Zato bih odmah i rekao da se ova knjiga ni za šta ne vezuje tako čvrsto kao za sastanke, sednice, konferencije. Na tim skupovima najviše su bili vidljivi obrasci ponašanja, tamo sam i beležio ideje koje sam kasnije razrađivao.

Sastanci radničkog saveta, sastanci fakultetskog saveta, nastavno-naučnog veća, skupa stanara, sastanci ovakvih ili onakvih odbora i komisija, sednice društva književnika, sastanci samoupravne interesne zajednice za ovo ili za ono – sve same sjajne prilike i zgode. Te sednice su inspirisale ideje, a bile su često i pogodno mesto da se zapažanja odmah i zabeleže. Bilo je i prilika da se za vreme sastanka ispisuju i poduži tekstovi. Što je sednica ili konferencija bila masovnija, utoliko je i prilika bila bolja – jer, s jedne strane, za one koji su izlazili na govornicu, poštovanje obrazaca bio je imperativ, a s druge strane, onima koji baš nisu govorili, bilo je mnogo lakše da se neprimećeno bave nečim drugim (mnogo lakše nego na sednicama na kojima oko stola sedi svega desetero ljudi). Pokušao sam da vidim, te da predočim opšta mesta, obrasce

ponašanja posve nezavisne od razmišljanja, i u tom pogledu su sednice bile idealno okruženje i izvori nadahnuća. Otprilike, kao da sam pesmu o bojama jesenjeg lišća na drveću pisao u krilu prirode – recimo, usred jedne šume.

Naravno, kad na red dođe glasanje, treba ostaviti hemijsku olovku. A glasanja je bilo mnogo. Kao i sastanaka. Ponekad je izgledalo da je život samo meandriranje između opštih mesta i glasanja. Bilo je života, doduše, i izvan opštih mesta i glasanja – ali ne mnogo.

U međuvremenu, ako se čovek s vremena na vreme osvrne oko sebe, ponekad ne može da odoli a da ne postavi sebi pitanje, da li fraze i opšta mesta samo upravljaju našim životima, ili i zamenjuju naše živote.

Pišući ovu knjigu, bio sam na neki način u povlašćenom položaju. Da bih ovo objasnio, citiraću nekoliko stihova iz pesme *Gospođa Dežea Kostolanjija*.

„... Njen glas
bezličan i metalan, poput govora
zvučnih filmova, jednolik i blizu i daleko
i tako se ne obraća nikom.”

Kostolanji je još bio svedok promena, početka ekspanzije zvučnog filma. Početak je sam po sebi izoštrina postavka. (Pored toga, ponekad otkriva takav ugao posmatranja koji dozvoljava pogled i na ranije previđene ili zaboravljene početke.) Mehanička bezličnost zvučnog filma bila je tada, i samo tada, primetna. Kad je naša ljubopitljivost još budna, samo tada primećujemo da podjednako čujemo i onog ko govori na kraju bašte, i onog ko je napred. Ko zna koliko je od tada ovakvih opsena pušteno u promet, i koliko je od tog broja postalo prirodno (pa, i neprimećeno)? A pitanje je i – ako smo nešto i primetili, da li smo to i zapamtili.

U to vreme je nascentni svet sastanaka naglo zauzeo ogroman prostor u našim životima. Ujedno su snažno osvetljeni i obrasci po kojima se razmišljalo, objašnjavalo, prilagođavalo i vladalo. Nova opšta mesta su još bila iritirajuća – i

stoga, još nisu mogla ostati neprimećena. To je bila poziciona prednost. Pri tome, bilo je sasvim moguće naslutiti da ono što vidim nije samo grozničavo prilagođavanje i revnosno pozicioniranje u okvirima sistema vrednosti koji se tek uobličavao u okrilju samoupravnog socijalizma. Taj svet obrazaca nije samo arena oportunističkih i prpošnih karijerista, već je to i životni prostor „običnih, normalnih ljudi”; i ne samo u razdoblju samoupravnog socijalizma, nego i u „običnim, normalnim vremenima” (ako toga uopšte ima). Stalne ograde ljudske komunikacije i prostora kretanja upravo su ti obrasci, mode i opšta mesta – i, naravno, ograde se teško pomeraju ako ih ne primećujemo. Stvarnost se ispoljava u većitim graničnim konfliktima; u konfliktima između čoveka i (od strane ljudi stvorenih) obrazaca, opštih mesta. To je lakše primetiti prilikom zaposedanja sveže stečenih teritorija.

Pisac, inače, eventualno može sebi dozvoliti da predoči obrasce i opšta mesta i tamo gde se još nisu odomaćila. Zabezbećenost rađa prepoznavanje. A na već zaposednutim prostorima i u uslovima uspostavljene permanentnosti šablona moguće je ukazati na cezure, kao kad, na primer, učesnici neke okončane sednice pođu prema vratima, spremačica počinje da otvara prozore, a sala za sednice koja čeka da bude pospremljena, iznenada postaje neposredno bliska, poput kakvog suseda ili saradnika na poslu, kojeg već odavno poznajemo i koji najednom, neočekivano, počinje da nam priča o svom privatnom životu.

Ličnosti iz događaja u ovoj knjizi nose imena koja nisu baš imena članova iste samoupravne interesne zajednice, ili imena šetača u istom gradu. Teško je združiti Vargasa, Rodžersa, Kavanomokua, Tildena, Jomtobijana, Horvata, Lorenca, Strezovskog, Miloševića i, recimo, Tsu Taoa. Možda bi i to trebalo objasniti u ovom predgovoru. Trudeći se, kao što pravniku priliči, navešću tri razloga:

Kao prvo, dosta sam putovao u godinama u kojima su, ali i nakon njih, pisani tekstovi od kojih je nastala ova knjiga. Krajem šezdesetih dve godine sam studirao u Americi. Početkom sedamdesetih, proveo sam nekoliko nedelja u Švedskoj

i Finskoj, a potom sam imao jedno putovanje koje danas ne mogu ni zamisliti. Otišao sam kolima iz mog rodnog Bečke-reka preko Bugarske i Turske u Iran. Na vratima auta lepljivom trakom sam zakačio list hartije na kojem je pisalo:

ZRENJANIN – TEHERAN

via Stajićevo

(Stajićevo je oko 10 kilometara od Zrenjanina, to je bilo prvo mesto kroz koje sam prošao. Znači, išao sam u Teheran preko Stajićeva.) Traka je, nažalost, otpala još negde u Bugarskoj. Imao sam i neka druga putovanja. U nekim pričama slažu se kockice doživljaja sa tih putovanja. U tekstu sam mešao epizode i poprišta, pa i imena.

Drugi je razlog što sam mislio da život po uzoru na fraze nije naprosto stvar samoupravljačke Jugoslavije, pa ni Istočne Evrope. Intenzitet nije isti, postoje i razne mutacije virusa fraza. Imunitet naspram obrazaca nigde nije savršen. Pored toga, svuda se javljaju vredni trudbenici koji iz raznih retorika sklapaju alternativnu inteligenciju, sa kojom je lakše opstati u svetu fraza. Kada je došlo do prevoda na engleski jezik, to svoje uverenje sam saopštio i izdavačima. U tekstu u kome su najavili knjigu, izdavači John Calder iz Londona i River-run Press iz Njujorka pomenuli su tu ideju, ali nisu baš stali iza nje. U preporuci izdavača piše se pohvalno (verovatno i prodaje radi) da je pisac „savršeno uočio obrasce mišljenja i retoričke stilove koji su tipični za komunističke režime”, pa se zatim dodaje, sa nešto distance: „a za koje misli da teže da budu univerzalni”. Pisac to i dalje misli. I to je bio (i ostao) razlog da biram imena koja bi tako nešto i nagovestila.

Treći je razlog što sam video (i vidim i danas), i u našem svetu i drugde, sudeonike u životu koji su mnogo više vršioći dužnosti obrasca nego konkretni ljudi. Na uobičajenim pozornicama to se već odomaćilo, pa je manje vidljivo. Zato sam nastojao da se prisetim pozornica – ili da sklapam pozornice

– na kojima bi stvari bile vidljivije. Mislio sam i da ću pojačati sliku, ako aktere odvojim od svakodnevnih imena.

Mnogo toga se promenilo otkako je ova knjiga napisana, a mnogo toga nije. Ni ranije nije svaka novina bila stvarno novina. Dok pišem ovaj predgovor (aprila 2020. godine) svima pretil virus *korona*. Pitam se pretili li i svetu fraza i obrazaca. Valjda – ali ne znam. Pitam se da li će mi i dalje biti potrebna javnim nastupima prikladna odeća koju još držim u ormanu, i javnim nastupima prikladne reči koje još nisam zaboravio.

Pre desetak godina imali smo svetsku ekonomsku krizu. U *Njujorkeru* sam čitao 27. jula 2009. godine: jedan od simbola finansijskog tržišta *Bear Stearns* urušio se u isto vreme, kad je i generalni direktor Džimi Kejn bio prinuđen da podnese ostavku – tada su se na svim forumima od njega oprostili s ovacijama. Na Vol stritu se i posle katastrofe u času zatvaranja berze neizbežno oglašava zvono i razleže aplauz. Aplauz koji nema nikakve veze s uspehom. On je samo uvreženi obrazac, ritual. Pre nego što bi skočili s prozora nekog nebodera, ne bi taj ritual propustili ni berzanski investitori, kandidati-samoubice. Ovom pojavom mogli bi se pozabaviti i antropolozi, kao što se bave izučavanjem rituala na egzotičnim ostrvima.

Verujem da ono što sam video pre 40-45 godina, nije izgubilo na značaju. Nisu ni fraze nestale, njihov imunosistem je vrlo jak. Jedan od najmarkantnijih znakova po kojim se mogu prepoznati promene političkog sistema jeste promena opštih mesta; ali pitanje je koliko se, u međuvremenu, promenila uloga i težina opštih mesta. Političari, pri objašnjavanju svojih „učinaka” danas otprilike s istom učestalošću pominju sintagme „stvaranje novih radnih mesta” ili „održivi razvoj”, kao što su sedamdesetih godina političari u istoj situaciji ponavljali „samoupravni socijalizam”. Uloge i ciljevi su isti: poneko „stvaranje novih radnih mesta” ili „samoupravni socijalizam” jesu po jedno zrnice u „što-većem-tim-boljem” vencu belog luka koji će, kako se veruje, držati na distanci opozicione (ili unutar partije suparničke) krvožedne nametljivce.

Kad se mesto jedne poente ogrezne u glib, zaglavićemo se u njemu i ako vozimo nova kola. A kad se jednom i na nama uhvati ledena skrama jedne tehnike, ili obrasca navođenja do zaključaka, teško ćemo se od nje ikad osloboditi. Uniformu svetonazorskih opštih mesta i retoričkih skretanja nosimo i na plaži, ili, recimo, kad se povede reč, u kakvoj boji da se okreći sala za sastanke fakultetskog veća.

Svojevremeno – bez sastanaka i uvežbavanja fraza – rezultat je bio mišjesiv. Postavlja se, međutim, pitanje, da li je pod vlašću opštih mesta i rituala moglo tada da opstane (i može li opstati danas) ovo rešenje. Svet sastanaka je tek na poslednjim stranicama ove knjige shvatio da se našao među zidovima jeretičke boje. Pitanje je, posle svega, ima li mišjesiva boja ikakve šanse. Ova tajna me i danas zaokuplja.

UVERTIRA

Neka zidovi sale za sednice budu mišjesivi!

Ne svetlosivi, ne tamnosivi, ni golubijesivi, niti poput sovinog perja srebrnkastosivi. Mišjesivi!

Vargas je sam doneo tu odluku, bez saglasnosti Izvršnog odbora, možda i bez njegovog znanja. Moleri su posao obavili u nedelju, a portiru je Vargas kupio naočare za sunce sa zelenim staklima. Kroz zelene sunčane naočare mišjesiva poprima nijansu sovinesive.

Portir je inače bio uveren da su zelene naočare za sunce sad u modi. Ali posle svega, kad je u odlasku kući prolazio dvorištem popločanim crvenim ciglama, nije više razlikovao tanke gvozdene kvake po boji, već po tome, da li pokazuju u smeru kapije ili prema zabatu zgrade. (Poneke, naravno, po dugmiću na njihovom kraju.)

Ni oblici predmeta više nisu bili sasvim jasni. Od sada su se i pacovi i miševi razlikovali samo po veličini.

U svakom slučaju, ovakva smotra anonimnih kvaka bila je malo neobična. Portir se plašio da iza njih, u sobama, nema nikog. Mogao je, uostalom, da se seti i svog prijatelja, vozača, daltoniste, koji nije voleo da stigne prvi na semafor. Ali portiru to nije palo na pamet.

Njegove strepnje nisu bile prevelike dok je obilazeći zgrade proveravao sva vrata i umesto da je samo pokucao na njih, pritisnuo je svaku kvaku, i, zaista, nije nikog našao kod kuće. Bio je i nadalje veoma zadovoljan naočarima, i ovo osećanje je zamaglilo, i donekle držalo na distanci, ovu inače neprijatnu spoznaju.

Ni učesnici sednice nisu primetili da su zidovi sale poprimali mišjesivu boju. Njihova pažnja je više bila usmerena na ovalni sto presvučen zelenom čojom, na devet boca mineralne vode i na čaše *duralex*.

Svi su još bili zaokupljeni zbijanjem uobičajenih, opuštajućih šala. Rodžers, nakon što je spustio na sto svoju diplomatsku torbu, seo je između Kavanomokua i Tildena i primetio da ovaj sastanak počinje prerano, ljudi moraju da prekinu sijestu. Kavanomoku i Tilden su se smejali.

Čim je ušao u salu, Hartman je pritisnuo drugi taster prekidača, na šta su neonske cevi počele pucketati, i uskoro je svetlost zatitrala i na hromiranoj slavini iznad lavaboa u ćošku sale. „Mehr Licht!”, uzviknuo je Hartman, ostali su se i tome nasmejali.

– Wer Licht? – pitao se Jovan K. Milošević, namerno krivo razumevši Hartmana.

– Ich Licht! – nastavio je šalu Rodžers.

– Možda bolje Wir Licht – kasnio je s kontriranjem mi-loševićevske ideje Mavrikis.

– Ili pak – progovorio je duboko prozuklim glasom Vargas, nakratko šćučurivši brkove, a zatim je samouvereno ponentirao: sehr Licht?!

(Vargasova ideja se već nije računala kao zakasnela kontra. Dva kašnjenja = jedno blagovremeno prispeće. Minus x minus = plus.)

U sali za sednice već je bilo blizu dvadeset petoro pozvanih, i to brojno stanje se već smatralo uobičajenim. „Evo kvoruma” – primetili su neki kad je u salu ušao muškarac u šezdestim s beretkom na glavi i s naočarima na nosu.

– Doktor Bela Kvorum! – smejao se glasno Tsu Tao.

– Evo kvoruma – čulo se i s druge strane.

Utom su pristigli još neki. Sve stolice su već bile zauzete. U sredini dobrih sedam metara dugačkog i četiri metra širokog ovalnog stola ostalo je još nešto praznog prostora, i ovde je bilo moguće uneti nekoliko stolica. Profesor Taškaidze i potpredsednik Hjalmarson dokopali su se tog unu-

trašnjeg prostora puzeći ispod stola, dok je gospođica Margita stigla odozgo, balansirajući između čaša *duralex*. Kad su se našli unutra, Skatone – koji je prvi došao, i odmah se i smestio unutar ovala – dao im je po kutiju šibica, s idejom da zapale sto. Situacija je, naime, izgledala kao da su se našli opkoljeni na nekoj veštačkoj čistini, a protiv prerijske vatre najbolja je odbrana da čovek na nekoj maloj površini počupa svu travu i potom svud okolo zapali vatru, tako da se ona širi naspram velikog požara, kako bi se dve vatre međusobno uništile. To se čini i kod vatrenih argumenata. Klin se klinom izbija! – rekao je Skatone nekoliko puta.

Jedna za drugom su kresnule šibice. Zelena čoja, međutim, bila je teško zapaljiva, tako da su na unutrašnjem obrubu ostale samo poput zulufa crne pruge.

Sednica je počela tačno u 17 sati.

Predsedavao je Vargas, krišom (ali ponosito) pogledujući s vremena na vreme prema mišjesivim zidovima.

Četvoro se javilo za reč. Govorili su promišljeno i, naravno, istovremeno, ali ne onim bezličnim, pomalo zamornim jednoglasjem, kao na primer baletanke sestre Kesler, nije bilo u njihovim rečima ni u naznakama one monolitne unisonosti. Do kraja rečenice, međutim, uvek bi stigli u isto vreme. Govorili su Lorens, Strezovski, Darel i Kapengut (neki pišu Kappenguth). „Aleksandrijci”, kako su ih zvali.

Njihova diskusija je bila jezgrovita:

– Imamo posla s dve zablude u vezi sa osvežavanjem fonda divljači. Neki tvrde da je obnova fonda divljači moguća samo s jakom podrškom, štaviše, pod tutorstvom države, a ima i takvih koji smatraju da osveženje fonda divljači treba prepustiti samoj divljači, njihovi cvetovi mogu biti samo divljiji cvetovi. (Na ovom mestu Darel i Strezovski su preneli pogled po prisutnima.) Oba stanovišta su ekstremna i zbog toga su i neosnovana. Istina je negde po sredini.

– Isti je slučaj i sa snabdevanjem električnom energijom – primetio je Horvat.

Kavanomoku i Hjalmarson smatraju da nisu u pravu oni što misle da se smanjenjem stanarina mogu ukinuti sve ljudske nedaće, ali ni oni što negiraju da smanjenje stanarina ima bilo kakav značaj.

Većina prisutnih dala je za pravo „Aleksandrijcima”.

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	
Nakon pola veka	5
Uvertira	11
Alavalaganda	15
Prvi intermeco	19
Zelena krcaljka za orahe	22
Totalitet	28
Drugi intermeco	40
Pesmoklepac	43
Treći intermeco	54
Sveta kancelarija	57
Četvrti intermeco	72
Ildikin lik u salicilu	76
Čovekov najveći neprijatelj	92
Peti intermeco	99
Pum-bumm	101
Završni stav	118
Epilog	123